

ANTIKA EHF 2022

Skálabrekka eystri

við Þingvallaveg

Fornleifaskráning vegna deiliskipulags

Rúna K. Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir

Mynd 1. Staðsetning á skráningarsvæðinu. Google Earth.

Forsíðumynd: Leið [2662]

Ritstjóri: Ragnheiður Traustadóttir

Uppsetning: Ragnheiður Traustadóttir

Kortagerð: Ragnheiður Traustadóttir

[www. antikva.is](http://www.antikva.is)

Útgefandi: Antikva ehf

ISBN númer: 978-9935-525-26-0

Ljósmyndir í ritinu eru teknar af höfundum nema að annað sé tekið fram

@ Antikva ehf., Rúna K. Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir

Efnisyfirlit

Efnisyfirlit	3
Myndaskrá	4
Inngangur	5
Fornleifaskráning	5
Skráningarsvæðið	6
Tilgangur fornleifaskráningar	8
Fornleifaskráning og aðferðir	12
Minjanúmer	12
Tegund, hlutverk og heiti	12
Staðsetning	12
Staðhættir og lýsing	13
Hættumat	13
Mótvægisaðgerðir	13
Skálabrekka saga jarðarinnar	14
Fornleifar á svæðinu	17
Flugvöllur [2837-2624]	17
Varða [2837-2612] og leið [2837-2661-2662] gata	18
Samantekt og niðurstöður	20
Heimildir	21
Árnastofnun – Örnefnasafn	21

Myndaskrá

Mynd 1. Yfirlitsmynd tekin með dróna af svæðinu. Mynd: Oddný Halldórsdóttir.	7
Mynd 2. Horft yfir svæðið.....	14
Mynd 3. Grasslétta þar sem flugvöllur var í landi Skálabrekku eystri.....	17
Mynd 4. Leið [2662].	18
Mynd 5. Varða [2612].....	19

Inngangur

Að beiðni Vilborgar Halldórsdóttur, fyrir hönd landeigenda Skálabrekku eystri, tók Ragnheiður Traustadóttir fornleifafræðingur, fyrir hönd Antikva ehf., að sér að skrá fornleifar vegna deiliskipulags landsvæðis á Skálabrekku eystri neðan eða suðaustan Þingvallavegar. Skráningin fékk verknúmerið 2837 hjá Minjastofnun Íslands.

Fornleifarnar sem fundust á svæðinu eru gömul leið og varða. Á svæðinu norðan- og vestanverðu eru minjar um flugvöll og hugsanlega leifar af brautum eða reinum sem hafa tengst honum en þetta eru yngri minjar sem ekki teljast fornleifar.

Skráningin fól í sér athugun á fyrri skráningum, heimildakönnun, vettvangsskráningu og úrvinnslu, mat á minjum innan skipulagssvæðisins, svo sem hættumat, og skýrslu- og kortagerð. Við fornleifaskráninguna var farið eftir stöðlum Minjastofnunar Íslands.

Skýrsluhöfundar sáu um vettvangsvinnu og heimildavinnu. Flygildismynd af svæðinu var tekin af Oddnýju Halldórsdóttur.

Með skýrslunni fylgir stafrænn hnitagrunnur.

Fornleifaskráning

Fornleifadeild Náttúrustofu Vestfjarða annaðist fornleifaskráningu vegna deiliskipulags í landi Skálabrekku árið 2014 og Fornleifastofnun Íslands sá síðan um svæðisskráningu fornleifa í Bláskógabyggð árið 2015.¹ Skálabrekka eystri var hlutuð úr landi Skálabrekku árið 2015 og skráðu Ragnheiður Traustadóttir og Rúna K. Tetzschner fornleifar á 41 hektara landsvæði á jörðinni árið 2020.² Fornleifar hafa hins vegar ekki verið skráðar áður á því svæði sem nú er til athugunar. Minjar á Skálabrekku eystri voru mældar upp samkvæmt stöðlum Minjastofnunar Íslands.

¹ Margrét Hrönn Hallmundsdóttir, *Fornleifakönnun vegna deiliskipulags*; Kristjana Vilhjálmsdóttir, *Menningarminjar í Bláskógabyggð*.

² Rúna Knútsdóttir Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir, *Skálabrekka eystri: fornleifaskráning vegna deiliskipulags*.

Mynd 2 Deiliskipulagið og skráningarsvæðið er innan gula rammans 41 ha.

Skráningarsvæðið

Svæðið er á þeim hluta jarðarinnar Skálabrekku eystri sem liggur næst Þingvallavegi; það liggur norðvestan svæðisins við Þingvallavatn sem skráð var árið 2020. Norðvestan megin

liggja mörkin meðfram Þingvallavegi en Skálabrekka miðhluti er suðvestan við svæðið og Kárastaðir norðaustan megin.

Mynd 1. Yfirlitsmynd tekin með dróna af svæðinu. Mynd: Oddný Halldórsdóttir.

Gamall malarvegur liggur um vestanvert svæðið og er ekið inn á það eftir honum, suður frá Þingvallavegi. Vestan við þennan veg liggur svokallaður Skálabrekkuás inn á svæðið og þar hækkar landið verulega. Þingvallavegur liggur yfir ásin. Á austanverðu svæðinu er grassléttur þar sem áður var flugvöllur og liggja sandreinar vestur frá flugvælinum, þvert yfir svæðið. Fyrir norðurenda vallarins, nyrst á svæðinu eru tveir gamlir sumarþústaðir. Þar í kring eru hraunklappir með sprungum nokkuð áberandi en annars er mestallt svæðið flatlent og vaxið mosa, grasi og lyngi.

Tilgangur fornleifaskráningar

Samkvæmt 4. mgr. 3. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012 (mml.), sem tóku við af þjóðminjalögum nr. 107/2001 1. janúar 2013, njóta fornleifar friðunar og eru þannig verndaðar gegn hvers kyns raski.

Í 3. mgr. 3. gr. mml. eru fornleifar skilgreindar með svofelldum hætti:

„Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

a. búsetulandslag, skráðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,

b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,

c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,

d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,

f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,

g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,

h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,

i. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Í 21. gr. mml. er kveðið á um verndun fornleifa:

„Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.

Minjastofnun Íslands gerir nauðsynlegar ráðstafanir til verndar fornleifum, viðhalds eða endurbóta, en áður skal gera landeiganda eða ábúanda viðvart um þær. Ef nauðsyn krefur lætur Minjastofnun Íslands rannsaka fornleifar með uppgreftri eða á annan hátt.“

Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Minjastofnun Íslands, sbr. 38. gr. mml., og án tafar skv. 1. mgr. 23. gr. megi ætla að þær séu í hættu.

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausu. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum. Í þessu tilviki, þar sem unnið er að deiliskipulagi á útvistarsvæði, verða til möguleikar á að kynna og nýta minjar á svæðinu.

Ekki er það síður hagar þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgroftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar.

Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmuni fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal skv. 16. gr. mml. fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi.

Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum.

Almennt er æskilegt að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum en sé þess enginn kostur ber að tilkynna Minjastofnun Íslands um framkvæmdirnar með sannanlegum hætti með minnst fjögurra vikna fyrirvara eins og segir í 23. gr. mml. Enn fremur segir að Minjastofnun Íslands ákveði að undangenginni vettvangskönnun hvort frekari rannsóknar sé þörf, hvort gera skuli tillögu um friðlýsingu eða hvort fornleifarnar megi víkja og þá með hvaða skilmálum. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda fyrr en ákvörðun Minjastofnunar Íslands liggur fyrir.

Í 2. mgr. 28. gr. mml. segir að framkvæmdaraðili greiði kostnað við þær rannsóknir á fornleifum sem Minjastofnun Íslands ákveður að séu nauðsynlegar vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við allar umfangsmiklar framkvæmdir skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum og vettvangsskráningu fornleifa.

Database view - Gardahreppur Stór Reykjavíkursvæðið | Object Browser X

2612, Varða, Arkeologiska object

Attributes | Text | Relations | Geo Objects | Documents | Events

Attribute	Value
Id	2612
Name	Varða
Class	Arkeologiska object
Gömul númer	Ekki skráð áður
Sérheiti	Varða
Bæjarnafn	Skálabrekka
Jarðatal Johnsen	461
Flokkun	Kennimark
Tegund	Varða
Efni	Grjót
Lengd	1,7 meter
Breidd	1,4 meter
Hæð	0,5 metrar
Veggjahæð frá	0,20
Veggjahæð til	0,5
Breidd veggjar	
Athugasemdir	
Umhverfi	
Adalsvæði	<None>
Svæði	<None>
Túnakort	Nei
Heimildir	Engar heimildir
Örnefnaskrá	
Aldur	Óviss
Skráning	RT-RKT
Mæling	Uppmæling
Dagur	06.11.2022
Horfin	Nei
Horfin_astæða	<None>
Hættumat	<None>
Hættuorso	<None>
Ástand	Hálffallin
Minjagildi	Nokkurt
Verkefni	Deiliskipulag Skálabrekka eystri 2
Verkefna nr	2837
Sveitarf	Bláskógabyggð
Gróður	Mói, gras, lyng
Friðað	Já
Friðlýst	Nei
Hlutverk	Kennimark

Mynd 3. Skráningarform í grunninum fyrir Bláskógabyggð sem fylgir stöðlum Minjastofnunnar Íslands.

Fornleifaskráning og aðferðir

Við fornleifaskráninguna voru fornleifar flokkaðar undir jörðina Skálabrekku.

Minjanúmer

Minjar eru auðkenndar með númeri og sérheiti þeirra ef við á og hlutverki þeirra, til dæmis „varða [2612]“, síðan er tegund nefnd á eftir númeri til frekari skýringar. Ef stendur *heimild* á eftir númeri þá hafa ekki fundist fornleifar á vettvangi. Fyrsta númer innan hornklofa er númer skráningarinnar í landfræðilega gagnagrunni Antikva ehf. yfir fornleifar, örnefni og sögulegar minjar í Bláskógabyggð.

Tegund, hlutverk og heiti

Tegund og hlutverki minja er eins og venjan er um fornleifaskráningar lýst í fáum orðum, þ.e. hvort um sé að ræða tóftir bæja eða útihúsa, höfn, byrgi, túngarð og þar fram eftir götunum.

Stundum sér fornra minja ekki stað í landslaginu þótt þeirra sé getið í heimildum og kunna margar ástæður að vera fyrir því. Kemur þá fram í fornleifaskránni að „heimild“ sé til um til dæmis útihús. Er leitast við að hafa fornleifaskrána eins nákvæma og kostur er því að leifar fornminja kunna að leynast í jörðu þótt ekki sé unnt að sjá þær með berum augum á yfirborðinu.

Hafi fornminjarnar sérnafn er það sérstaklega skráð en þegar engu slíku er til að dreifa kemur fyrir að hlutverki þeirra sé lýst þar sem heitið stæði annars, til dæmis leið [2662].

Staðsetning

Tekin voru GPS hnit á minjunum eða þær mældar upp með nákvæmu GPS mælingartæki úti á vettvangi og þau færð inn í landupplýsingagrunn Bláskógarbyggðar. Í hjálagðri fornleifaskrá eru gefin upp hnit í landshnitakerfinu Ísnet 93 þegar við á. Staðsetning þeirra er svo færð inn á loftmyndir frá Loftmyndum ehf. Gögnum er einnig skilað í stafrænu formi í landupplýsingakerfi.

Staðhættir og lýsing

Ávallt er greint frá afstöðu skráðra minja í landslaginu, þeim og staðhátum lýst, bæði formi, umfangi og ástandi, og aðrar athugasemdir gerðar þegar þörf krefur, til dæmis vísað í aðrar heimildir.

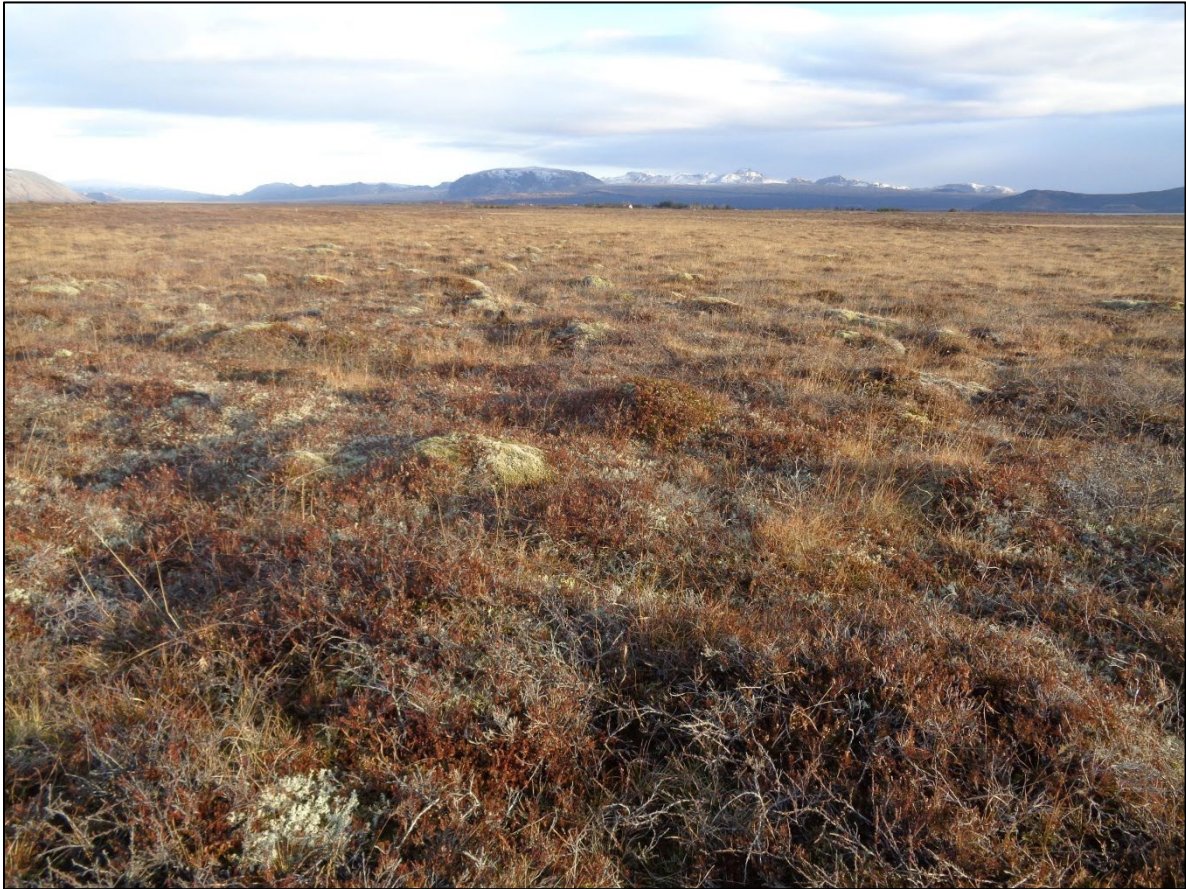
Hættumat

Leitast er við að leggja mat á þá hættu sem að fornleifunum kann að steðja, bæði af völdum náttúru og manna. Þetta er gert til að unnt sé að grípa til viðeigandi ráðstafana liggi minjar undir skemmdum eða geti orðið fyrir raski. Hætta vegna ábúðar þýðir að framkvæmdir eða álag kunni að raska fornminjum. Hætta vegna veðrunar þýðir að fornleifar séu smám saman að mást í burtu fyrir áhrif lofts eða vatns. Hætta vegna landbrots þýðir að fornleifar geti glatast af völdum vatns eða uppblásturs.

Ekki er lagt mat á hættuna þegar einungis er til heimild um fornleifar en þær ekki fundist við vettvangsskráninguna. Í þessu tilviki voru það engar fornleifar sem hafa horfið vegna framkvæmda og er eingöngu getið í heimildum.

Mótvægisáðgerðir

Ef minjar eru í hættu vegna framkvæmda er lagt að framkvæmdum sé beint frá minjastaðnum. Ef það er ekki hægt er komið með tillögur að mótvægisáðgerðum. Það er þó alltaf Minjastofnun Íslands sem ákveður hvort og með hvaða hætti hvað þarf að gera.

Mynd 2. Horft yfir svæðið.

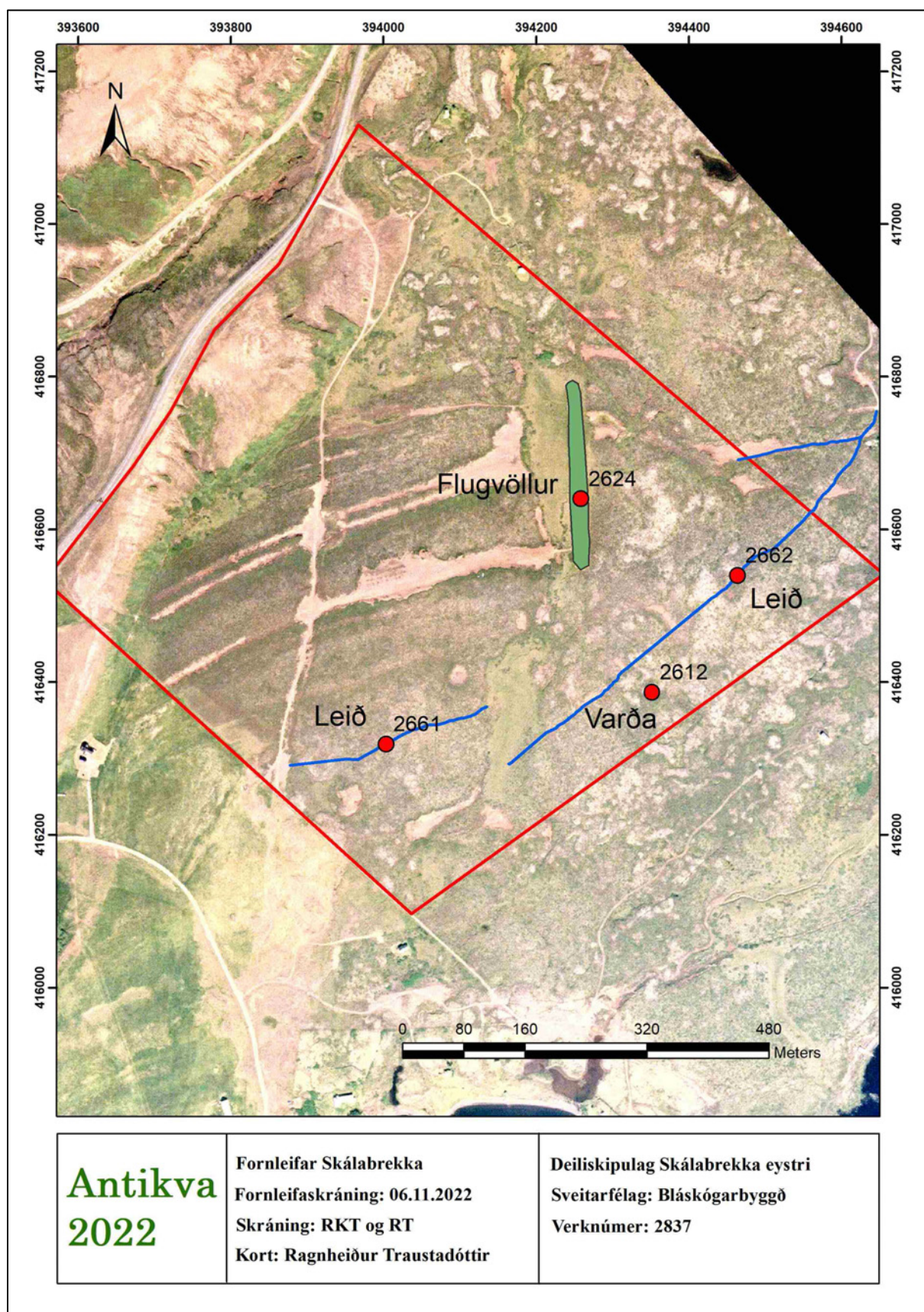
Skálabrekka saga jarðarinnar

Fyrst er greint frá Skálabrekku í *Landnámu*: „Ketilbjörn hét maður ágætur í Naumudal; hann var Ketilsson og Æsu, dóttur Hákonar jarls Grjótgarðssonar; hann átti Helgu, dóttur Þórðar skeggja. Ketilbjörn fór til Íslands, þá er landið var víða byggt með sjá; hann hafði skip það, er Elliði hét; hann kom í Elliðaárós fyrir neðan heiði. Hann var hinn fyrsta vetur með Þórði skeggja, mági sínum. Um vorið fór hann upp um heiði að leita sér landskosta. Þeir höfðu náttból og gerðu sér skála; þar heitir nú Skálabrekka. En er þeir fóru þaðan, komu þeir að á þeirri, er þeir kölluðu Öxará; þeir týndu þar (í) öxi sinni. Þeir áttu dvöl undir fjallsmúla þeim, er þeir nefndu Reyðarmúla; þar lágu þeim eftir áreyðar þær, er þeir tóku í ánni.“³

³ *Íslensk fornrit*, 384-385.

Samkvæmt *Jarðabók* Árna og Páls var jörðin sjö hundruð að jarðardýrleika um 1700 og var í leigu en eigendur voru tveir. Jörðin var þá talin í landþröng og mætti stórum skaða af hestabeit lestamanna bæði að norðan og austan. Í *Jarðatali* árið 1947 var jörðin hins vegar tólf hundruð.⁴

⁴ *Jarðabók*, 372-373; *Jarðatal*, 73.

Fornleifar á svæðinu

Mynd 3. Grasslétta þar sem flugvöllur var í landi Skálabrekku eystri.

Flugvöllur [2837-2624]

Í örnefnalýsingu segir: „Dálítið fyrir vestan Smalabyrgið [2613] í hrauninu er vallendisflöt, tæpur ha. að stærð, og heitir Flugvöllur. Þar var hægt að lenda á litlum flugvélum.“⁵ Þessi flugvöllur sést enn mjög greinilega og hefur stefnu suður – norður. Nú er grasslétta á vellinum. Brautir eða reinar virðast liggja að honum úr vestri frá malarvegi sem ekið er um inn á svæðið. Sléttur sandur er á þeim og má sjá för eftir bíldekk. Flugvöllurinn er hluti af sögu svæðisins en telst þó ekki til fornleifa.

⁵ Ö-Skálabrekka GÓ.

Mynd 4. Leið [2662].

Varða [2837-2612] og leið [2837-2661-2662] gata

Grjóthlaðin varða [2612] er rétt innan við suðausturmörk svæðins. Varðan var skráð árið 2020. Nokkru fyrir norðan hana liggur gömul gata með stefnu norðaustur – suðvestur. Hún hverfur við malarveginn sem liggur meðfram vesturmörkum svæðins en heldur áfram í norðausturátt yfir í land Kárastaða. Bæði varðan og gatan sem sennilega er gömul hafa nokkurt minjagildi.

Mynd 5. Varða [2612].

Samantekt og niðurstöður

Þrjár minjar voru skráðar á svæðinu eða rétt við mörk þess. Þar af teljast tvær fornleifar, leið sem liggur yfir landið með stefnu í norðaustur yfir land Kárastaða og grjóthlaðin varða sunnan við við hana [2612], skammt innan suðausturmarka svæðisins. Varðan hefur greinilega verið hlaðin við götuna og bendir það til þess að hún sé gömul. Þessar minjar hafa nokkurt minjagildi og hafa verið mældar upp. Æskilegt er að reyna að varðveita að minnsta kosti vörðuna en ætti að nægja að gatan hafi verið mæld upp. Það er þó Minjastofnun Íslands sem metur og tekur ákvörðun um slíkt. Gamall flugvöllur sem liggur um svæðið var einnig skráður sem hluti af sögu svæðisins, þó svo hann teljist ekki til fornleifa.

Ekki er víst að allar minjar á svæðinu sjáist á yfirborðinu eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar koma í ljós á framkvæmdasvæðinu ber að stöðva framkvæmdir, varast frekara rask og tilkynna þegar í stað um fundinn til Minjastofnunar Íslands, sbr. 38. gr. mml. Minjastofnun Íslands metur eðli þeirra og umfang og hvort rannsókna sé þörf áður en framkvæmdum er haldið áfram.

Minjastofnun Íslands metur eðli minja og umfang og hvort rannsókna sé þörf áður en framkvæmdir megi halda áfram.

Er því beint til framkvæmdaraðila að reyna að sneiða hjá fornleifum og komast hjá því að raska þeim í lengstu lög. Í 21. gr. mml. segir um verndun fornleifa að „jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, [megi] enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Heimildir

Íslensk fornrit, I. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1968.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Gullbringu- og Kjósarsýsla, VII.

Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1921.

Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum, ágripi úr búnaðartölum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðjarða í landinu. Útg. J. Johnsen.

Kaupmannahöfn, 1847.

Kristjana Vilhjálmisdóttir. *Menningarminjar í Bláskógabyggð: Svæðisskráning fornleifa*. FS-584-15221. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands, 2015

Margrét Hrönn Hallmundsdóttir. *Fornleifakönnun vegna deiliskipulags í landi Skálabrekku í Bláskógarbyggð*. NV nr. 9-14. Náttúrustofa Vestfjarða, 2014.

Rúna Knútsdóttir Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir. *Skálabrekka eystri: fornleifaskráning vegna deiliskipulags*. Antikva ehf., 2020.

Árnastofnun – Örnefnasafn

Ö-Skálabrekka GÓ: *Örnefnalýsing Skálabrekku*. Guðmann Ólafsson skráði. Örnefnastofnun Íslands, 1982.